

кого і сучасної української філософії освіти). Сьогодні соціологічні та культурологічні ідеї універсализму як національної і культурної "контр-алієнації" можуть бути провідними в гуманітарній та фаховій підготовці митців, культурників, освітян.

Список використаних джерел

1. *Kuczynski Janusz*. What Is Universalism? // Dialogue and Humanism. – W., 1992. – № 3-4; Личковах В. Новий камінь Сізіфа? (роздуми про I Всесвітній конгрес універсализму) / В. Личковах // Філософська та соціологічна думка. – 1994. – № 3-4. – С. 225-229.
2. *Личковах В. А.* Манифест Международной академии духовных наук / В. А. Личковах // Теоретические и методические основы профессионально-педагогической подготовки студентов. – Симферополь, 2006. – С. 264-266.
3. *Феномен* отчуждения в различных культурных парадигмах: сборник. – Симферополь, 1993.
4. *Личковах В. А.* Софіологія Сергія Кримського на тлі української філософії етнокультури / В. А. Личковах // Вісник ЧНПУ. – Вип. 95: Треті Всеукраїнські Кулішеві читання «Феноменологія софійності в українській культурі. Запити філософських смислів у мові, мистецтві, літературі». Серія «Філософські науки». – Чернігів, 2011. – С. 3-6.
5. *Яблонский Э. Г.* Космос и Дух, или Два подхода к идеальному в философии русского космизма / Э. Г. Яблонский // Перспективы метафизики. – СПб., 1997.
6. *Гуляев П.* Смысл Белого Возрождения / Павел Гуляев // Атеней: Русский международный журнал. – № 8. – М., 2007. – С. 2-5.
7. *Личковах В.* Слов'янський Sacrum – скарбниця Європи / Володимир Личковах. – К., 2010.
8. *Жаботинський В.* Українська душа здатна до найвищих злетів самобутньої культурної творчості / Володимир (Зеєв) Жаботинський // Україна: Ілюстрований тижневий часопис. – 1993. – № 8. – С. 9.
9. *Sens polskiej historii / praca zbiorowa.* – W., 1990.
10. *Filozofia: uniwersalność i różnorodność.* – W., 1990.
11. *Pokolenie przelomu: T. 1-2.* – W., 1991.
12. *Navigare necesse est: Księga jubileuszowa dla Profesora Wojciecha Slomskiego z okazji 40. urodzin.* – W., 2009.

УДК 7.034.7(477)

Н.А. Ємець, канд. філос. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ВИХІДНІ ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Розглядається вплив основоположних принципів української ментальності на процес становлення українського (козацького) бароко та його вияв у формуванні українського соціального середовища.

Ключові слова: колізійність буття українського народу, антеїзм, індивідуалізм, поліфонізм, екзистенційний кордоцентризм.

Рассматривается влияние основополагающих принципов украинской ментальности на процесс становления украинского (казацкого) барокко и его проявление в формировании украинской социальной среды.

Ключевые слова: коллизийность бытия украинского народа, антеизм, индивидуализм, полифонизм, экзистенциальный кордоцентризм.

The influence of the fundament principles of the Ukraine mentality on the process of the Ukrainian (Cossacks) baroque establishing and its manifestation in forming the Ukrainian social environment is studied in the article.

Key words: collision of Ukrainian people being, anteism, individualism, polifonism, existential cordocentrism.

XVII-XVIII століття є надзвичайно суперечливим і неоднозначним періодом в історії українського народу. Друга половина XVII ст. ознаменувалась початком Руїни, на зміну якій прийшов період Гетьманщини, що тривав до кінця XVIII ст. Історики вважають, що для цієї доби характерна так звана "смугаста політика": періоди

наступу на автономію змінюються періодами послаблення тиску на соціально-економічні права українців. Саме в цей період починає формуватися українська нація, утверджується її духовна самобутність. Своєрідне стилістичне забарвлення культури України цієї доби зумовлювалось впливом духовно живої, на той час, традиції вітчизняної культури, що ґрунтувалась на світоглядно-ментальних особливостях українців та здобутках княжої доби, у гармонійному поєднанні з ідеями провідних європейських течій – гуманізму, Реформації та раннього Просвітництва. Такий синтез трансформувався в українське (козацьке) бароко, яке стало яскравим відображенням “колізійності буття” українського народу.

Актуальність нашого дослідження полягає в необхідності дослідити вплив світоглядних витоків на формування української культурної традиції, що, у свою чергу, знайшло відображення у становленні української нації. Філософія є світоглядним відображенням культурної ідентичності народу, тому **метою** нашої роботи є аналіз філософсько-світоглядних засад становлення української естетичної думки доби бароко.

Більшість дослідників української філософської традиції і в діаспорі (Д. Чижевський, І. Мірчук, О. Кульчицький), і в Україні (В.С. Горський, В.Г. Табачковський, І.В. Бичко) сходяться на думці, що “українська душа” формувалася протягом багатьох століть існування на українському терені автохтонної, ще з прадавньої трипільської доби, землеробської культури, котра породжувала в етнічній свідомості пращурів українського люду архетип ласкавої, лагідної неньки-землі, її поетичне бачення, що ініціювало обрядовість народного життя. Таке емоційно-шанобливе ставлення до землі, рідної природи в цілому знайшло свій практичний вияв у надзвичайній працездатності й працелюбності українського народу. На світоглядно-ментальному рівні це виявилось у так званому антеїзмі.

Праця на родючих землях українського лісостепу та степу сприяла формуванню малих соціальних груп, перешкоджаючи, водночас, утворенню характерних для мешканців північних і північно-східних земель великих патріархальних родин, в яких особистість неминуче розчинялася в комунітарному, общинному, “хворому”, за визначенням Д. Лихачова, началі. Звідси властивий українському національному характерові індивідуалізм, поєднаний з ідеєю рівності, повагою до окремішнього індивіда та його свободи, гостре неприйняття деспотизму, абсолютної монархічної влади. На світоглядно-ментальному рівні ця риса знаходить вияв у домінуванні екзистенціальних мотивів в українській філософській думці, поліфонічному її характері, діалогічному стилі філософування.

Заслуговує також на увагу, що тривале проживання на межі ворожого кочового степу виробило в українців специфічне “екзистенціально-межове” світовідчуття – гостре емоційне переживання сьогоденності життя, життєлюбність, поетичне, лірично-пісенне сприйняття природного та соціального оточення, пріоритет “серця” над “головою”. Тому світоглядні орієнтації української ментальності є не просто екзистенціальними, а екзистенціально-кордоцентричними.

Саме ці світоглядні орієнтації надзвичайно близькі по духу західноєвропейському бароко. Слово “бароко”, яким називали все, що було позбавлене ренесансної чіткості, простоти й гармонійності, в італійській мові означає “хімерне, примхливе”. Тому поняття “бароко” чи не найкраще дозволяє пояснити те суперечливе сполучення ідей, що в різні часи розроблялись європейською філософською думкою і з якими ми знайомимось в духовній культурі України XVII-XVIII ст.

Мистецтво бароко завжди мало неоднозначне оцінювання дослідників різних часів. Об'єктивне оцінювання досягнень культури бароко чи не вперше дав німецький мистецтвознавець Генріх Вельфлін у книзі “Ренесанс і Бароко” (1888). Порівнюючи естетику Ренесансу і бароко, він дійшов висновку, який став основою всіх подальших досліджень мистецтва XVII ст. Дослідники відзначають, що Г. Вельфлін звернув увагу, що в цей період формується краса цілком ясної, сприйнятної форми, й поряд з нею краса, що ґрунтується якраз на неповному сприйнятті, на таємничості, яка ніколи цілком не розкриває свого обличчя, на загадковості, яка щомиті набуває іншого вигляду. Суть конфлікту між бароко та іншими, позначеними рисами прямолінійного раціоналізму, епохами слід шукати, на думку Г. Вельфліна, в його пристрасті до “форм, що містили в собі певний елемент неосаяжності”, в його прагненні до “ясності неясного”. Воно відкривало “нову галузь” у висотах непримиренного і безмежного [6, с. 7].

На нашу думку, вихідним пунктом формування культури бароко є колізійність і суперечливість самоусвідомлення людини XVII – початку XVIII ст. Цілком прийнятне для людини XVII ст. почуття “ясності неясного”, тобто реальної присутності в житті чогось незбагненого для розуму, непрозора-темного і незвичайного, має відношення до загадкових глибин людської психіки, інтуїції та інших засобів пізнання, які не підкоряються засобам дискретного аналізу і формальної логіки.

Людина часів бароко все ще вірила (або принаймні хотіла вірити) в можливість подолання суперечностей, закладених в її гріховній природі. Для цього, гадає вона, треба якось змінити саму цю природу – шляхом другого, духовного народження, аналогічного таїнству християнського хрещення. І тут культурологічна думка бароко робить малозрозумілий для сучасної людини поворот, переносячи містичну концепцію спасіння шляхом божої благодаті в галузь конкретних етичних уявлень. Зовні це виглядає досить переконливо: в людини мусять бути батьки не лише фізичні, а й духовні. І якщо від перших вона отримує фізичне здоров'я, то від других – здоровий дух. Як пише Мелетій Смотрицький, його друг Леонтій Карпович щиро шанував своїх “тілесних” батьків, але духовні вчителі викликали в нього значно сильніші почуття – він їх обожнював:

...готов бив би в огонь і яму
На киненне родичов, котрих учтиво
Сам погребши, жив по них чисто, святобливе.
То тілесних. Духовних як цаловав сліди,
Неситим бив їх наук, їх цнот, їх бесіди,
Слова, шкрипта, образи, живот їх перед очі,
В мислі, в душу і в серце клав водні і вночі [9, с. 218].

Схильність до вагань між життєлюбством і аскетизмом є однією з визначальних рис духовного життя часів бароко. Моральний світ доби потрясали бурі. Хитало всіх: і праведних, і грішних. Навіть такий апологет монастирського життя, як Іван Вишенський, відзначає, що шанованих ним ченців можна було зустріти в той час за пиятикою в корчмі. Всі бачать, як хтось із них пиячить там “день чи два”, але ніхто не відає, з пафосом продовжує він, як біжить така людина “в келію на покуту й плач, і за лихі два дні кладе сорок днів добрих, постить, голодує і страждає, за гріховну провину покутою платить і мстить собі” [1, с. 55].

І, якщо ми вже заговорили про І. Вишенського, варто згадати про нього як викривача всього бездуховного в тогочасному українському суспільстві. На перший погляд, його писання ніби підтверджують погану репутацію людини часів бароко. Він називає

сучасного йому галичанина “дитиною руською, яка гойдається в колисці розкошів”, і яка, “вік свій дочасний возлюбивши”, прирекла себе “на погибель через свою похоть”. Здавалося б, перед нами цілком авторитетне свідчення “хтивості бароко”, на якому так уперто наполягають його критики. Проте звинувачення І. Вишенського навряд чи нам згодяться, бо вони продиктовані не здоровим глуздом, а відразою ченця-аскета до всього “земного”. Інші сучасники, зокрема Себастьян Кленович у поемі “Роксоланія”, відзначають потаємну схильність українців на початку розквіту бароко до розкішного й особливо гріховного життя [8, с. 124].

“Грішного” й “земного” в житті українця XVII століття було не так вже й багато. В Україні не було тоді ані ідеологічних, ані економічних передумов для розвитку лібертенства (свобода вибору), прихильники якого не визнавали ніяких моральних обмежень і прагнули лише до особистої свободи і безмежних земних насолод. Відгуки життя, позбавленого щоденної шарпанини, сумнівів і роздумів, знаходимо лише в поезії братів Зиморовичів, які належали до еліти львівського, досить строкатого і, по суті, космополітичного бюргерства. Їхні герої живуть у вигаданому світі любовних пригод, солодких зітхань і ніжних пісень. Це маленький острівець пасторалі серед моря бід суворої доби. Щодо розваг і дозвілля українське життя було тоді досить невибагливим. Спокус було не так уже й багато. “Вони, – писав про українців Г. Боплан, – задовольняються малим, було б лише, що пити та їсти”. Коли К. Сакович розповідає про життя Сагайдачного, окрім примітивних азартних ігор, він не може пригадати у тогочасному побуті нічого такого, що справді могло б спокусити майбутнього гетьмана. Проте й вони не хвилювали козака-пуританина: “Маєтністю добре своєю шафував, не на костки і карти і збитки обертав, але, яко єсть слишав, на речі добрі”, – тобто жертвував на церкви, школи, братства і науки [8, с. 322].

Оригінальне звернення до читача знаходимо у Лазаря Барановича. Він розпалює гурманські пристрасті читача лише для того, щоб довести до його свідомості, що “небесні радощі” вищі за будь-які земні втіхи. Справжні гурмани, твердить він, мають набратися терпіння на землі, так би мовити, нагуляти апетит, аби на небі вже сповна віддатися всім його божественним насолодам. У цьому парадоксальному контексті аскетизм виступає як своєрідне духовне гурманство, а піст – як підготовка до небесного бенкету:

Хай, ждучи оту нагоду,
Всі святі їдять хліб-воду,
Буде в світі голодніше,
В небі їстиме ситніше.
Тож постіться й ви з такими,
Смачно поїсте з святыми [9, с. 306].

Сучасній людині важко зрозуміти цей дивний поворот думки у вірші Л. Барановича від досить доброзичливого ставлення до земних втіх до проповіді суворого аскетизму. Він здається необґрунтованим. Насправді ж тут є своя логіка. Аби зрозуміти поета, маємо перейнятися поширеною в той час (і успадкованою, до речі, від Ренесансу!) думкою про певну тотожність, або точніше, подібність земних та небесних насолод.

Проте саме проголошення духовності єдинонадійною основою життя людини не могло “відмінити” її душевних хвороб і слабкостей, остаточно розвінчати “примітивні” радощі буття, привабливі і для розумних, і нерозумних дітей природи. Діячі Ренесансу обстоювали цінність усіх людських бажань. Численні табу, які накладає на них

культурна, в цьому випадку – християнська, свідомість, здавалися їм пережитками минулого, забобонами неосвічених людей або виявами глупоти догматиків. І тому багато хто з них доходив до виправдання аморалізму. Бароко повернулось до ієрархічної системи життєвих цінностей, розмежувало в людині “вище” й “нижче”, і цим спрямувало її на шлях розумних самообмежень і свідомого самоконтролю.

Так вимальовується типова для етики бароко проблема боротьби з пристрастями, формується й характерний для цієї культури механізм узгодження стихійних бажань з традиційними моральними нормами. Середньовічний містичний аскетизм поступається культу пуританської поміркованості. Або, як кажуть дослідники культури XVII століття, аскетичної духовності. Моральність визначається не відразу до всього земного, тваринного, людського, а лише розумним самообмеженням, вибором пропорції між “земними” й “небесними” цінностями. Тобто, кожний з нас має право вирішити для себе, де й коли він волів би бути щасливим: зараз і тут (“на землі”) чи потім і там (“на небі”). “...Суцї сладостями сего Міра плотскими, не пещя удостоитися противны имъ сладостей, духовныхъ небесныхъ” [2, с. 438].

Йшлося, таким чином, зовсім не про категоричний осуд земних благ, а про право кожного християнина на вибір між гедонізмом і аскетизмом як між двома етичними системами, кожна з яких спирається на свої світоглядні основи. Бароко бачило у красі і навіть розкоші матеріального світу відблиск краси і довершеності раю, тимто потойбічне життя означало не втрату всього, чим радує і вабить нас земля, а найповнішу радість і втіху, власне ті ж самі позитивні почуття, “підсилені” до рівня екстазу і “розтягнуті” у часі до безконечності. Оскільки ж райське життя дається лише праведникам, усі ті, хто хоче насититися земними втіхами, мають знати, що на тому світі їм годі сподіватися чогось доброго. Ідеал бароко – аскет-філософ, тобто людина, якій близька і зрозуміла антична любов до всього земного, але чию душу переповнює водночас жага небесного, вічного, неминущого.

У часи бароко люди не боялись говорити про вічні вагання між скупими радощами духу й тим бездумним і до часу щасливим буттям, яке дарує нам природа. Гармонійно розвинута людина Ренесансу – лише красивий міф, за яким ховаються непоборні суперечності біологічного й соціального, колективного й індивідуального, усвідомлюваного й неусвідомлюваного, “небесного” й “земного”, вічного й швидкоплинного. Одним словом, всього того, що в ті часи мислилося як опозиція духовного і тілесного, божественного і диявольського.

Складність проблеми полягає в тому, що людина не здатна бути до кінця ані “духовною”, ані “тілесною”. Безконечні вагання, роздуми, сумніви супроводжують кожен її крок на землі. Сум за втраченою ілюзією гармонії й внутрішньою досконалістю – основа трагічного гуманізму бароко. Це та світоглядна межа, що відділяє його від Ренесансу. У “Думках” Б. Паскаля є дуже характерний для нього як мислителя добу Бароко запис: “Міжусобиця розуму й пристрастей у людині. Якби в неї був лише розум... Або ж тільки пристрасті... Але, наділена і розумом, і пристрастями, вона безперервно воює сама з собою, бо мириться з розумом тільки тоді, коли воює з пристрастями, і навпаки. Тому вона завжди страждає, завжди її роздирають суперечності” [6, с. 25]. Передусім у ньому відобразився бароковий консерватизм, який був характерний для української філософії XVII-XVIII століття.

Отже, бароко не регламентує волю; воно апелює до емоцій, а не до розуму; воно ворог будь-якої простоти і спокою, тому бароко динамічне; для нього характерний

панестетизм – потреба все прикрашати. Саме ці особливості культури бароко надзвичайно близькі колізійності буття українців цього періоду, а тим паче вони перегукуються з вихідними принципами української ментальності.

Список використаних джерел

1. Вишенський І. Твори / Іван Вишенський. – К., 1986. – 341 с.
2. Гизель І. Мир с Богом человеку / И. Гизель. – К., 1669. – 666 с.
3. Горський В. С. Філософія в українській культурі: (методологія та історія) / В. С. Горський // Філософські нариси. – К., 2001. – 236 с.
4. Крымский С. Б. Культурные архетипы, или знание до познания / С. Б. Крымский // Природа. – 1991. – № 11. – С. 65-81.
5. Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні / В. Д. Литвинов. – К. : Вид-во “Основи”, 2000. – 472 с.
6. Макаров А. М. Світло українського барокко / А. М. Макаров. – К., 1994. – 287 с.
7. Табачковский В. Г. Диалектика деятельности и культура / В. Г. Табачковский. – К. : Наук. думка, 1983. – 296 с.
8. Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / ред. кол. : О. І. Дзевєрін (голова) ; М. П. Бажан, О. Т. Гончар та ін. – К., 1983. – 625 с.
9. Українська поезія XVII ст. (перша половина). – К., 1988. – 548 с.
10. Ушкалов Л. В. Світ українського бароко. Філологічні етюди / Л. В. Ушкалов. – Харків : Око, 1994. – 112 с.
11. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К., 1992. – 230 с.

УДК 111.852+7.046.3

М.В. Каранда, канд. філос. наук, доцент

Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Стаття присвячена аналізу можливостей використання казки в методичній роботі викладача філософії та культурології. Зокрема, увага приділяється духовній семантиці української народної казки як джерелу етнонаціональних прикладів для пояснення уможлидних сентенцій студентам-гуманітаріям.

Ключові слова: народна казка, методика викладання філософії та культурології, аксіологічна складова виховання.

Статья посвящена анализу возможностей использования сказки в методической работе преподавателя философии и культурологии. В частности, внимание уделяется духовной семантике украинской народной сказки как источнику этнонациональных примеров для объяснения умозрительных сентенций студентам-гуманитариям.

Ключевые слова: народная сказка, методика преподавания философии и культурологии, аксиологическая составляющая воспитания.

The article is devoted to the analysis of the possibilities of the use of a fairy-tale in the methodic work of the teacher of philosophy and culturology. In particular the attention is paid to the spiritual semantics of the Ukrainian folk fairy-tale as a source of ethnonational examples for the explanation of the conceptual maxims of the students studying Humanities.

Key words: folk fairy-tale, methodics of the teaching philosophy and culturology, axiological component of the upbringing.

Для національної вищої школи є органічно властивою пильна увага педагогів-практиків до виховання студентської молоді, і, як наслідок, до постійного вдосконалення всього арсеналу виховних методів, прийомів та засобів.